PEDAGOGIK MAHORATNING NAZARIY ASOSLARI

Rustamov Nuriddin Xasanboy o'g'li
Telefon: +99893 5070447
E-mail: nuriddinrustamov64@gmail.com

Annotatsiya: Maqolada pedagogik mahoratning nazariy-metodologik mohiyati, tarkibiy komponentlari va zamonaviy ta'lim jarayonidagi funksional ahamiyati tizimli ravishda tahlil qilinadi. Pedagogik mahorat o'qituvchining fan bo'yicha bilimlari bilangina cheklanmay, didaktik loyihalash, kommunikativ kompetensiya, pedagogik takt, sinfni boshqarish, refleksiya, kasbiy etika va raqamli vositalardan maqsadli foydalanish qobiliyatlarini birlashtiruvchi integrativ sifat sifatida talqin etiladi. Maqolada milliy pedagogik adabiyotlar va xalqaro ilmiy yondashuvlar qiyosiy tahlil qilinib, pedagogik mahoratni rivojlantirishning uzluksiz, amaliyotga yo'naltirilgan modeli taklif etiladi. Tadqiqot nazariy xarakterga ega bo'lib, ilmiy manbalarni tahlil qilish, qiyoslash, umumlashtirish va konseptual modellashtirish metodlariga tayanadi. Natijalar pedagogik mahoratni shakllantirishda bilim, amaliy ko'nikma, munosabat va reflektiv o'zini rivojlantirishning o'zaro bog'liqligini ko'rsatadi. Taklif etilgan xulosalar o'qituvchilarni tayyorlash, malaka oshirish dasturlarini takomillashtirish va ta'lim muassasalarida kasbiy hamkorlikni rivojlantirish uchun nazariy-amaliy ahamiyatga ega.

Kalit so'zlar: pedagogik mahorat, kasbiy kompetensiya, pedagogik takt, kommunikativ madaniyat, didaktik loyihalash, refleksiya, pedagogik texnologiya, kasbiy etika, uzluksiz kasbiy rivojlanish.

KIRISH

Ta'lim tizimining sifati ko'p jihatdan o'qituvchining kasbiy tayyorgarligi, pedagogik qarorlarining asoslanganligi va o'quvchi shaxsining rivojlanishiga ko'rsata oladigan ta'siri bilan belgilanadi. Zamonaviy jamiyatda bilimlar hajmining tez kengayishi, raqamli muhitning ta'limga kirib kelishi, mehnat bozoridagi o'zgarishlar va o'quvchilarning individual ehtiyojlari pedagog kasbiga qo'yiladigan talablarni murakkablashtirmoqda. Endilikda o'qituvchi tayyor axborotni uzatuvchi shaxs bilangina cheklanmaydi; u o'quv faoliyatini loyihalovchi, muloqotni tashkil etuvchi, motivatsiyani qo'llab-quvvatlovchi, ta'lim natijalarini tahlil qiluvchi va o'z faoliyatini uzluksiz takomillashtiruvchi mutaxassis sifatida namoyon bo'ladi. Shu sababli pedagogik mahoratning nazariy asoslarini chuqur o'rganish pedagogika fanining dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi. Pedagogik mahorat tushunchasi ko'p qatlamli mazmunga ega. Uning tarkibiga fan bo'yicha puxta bilim, didaktik va metodik tayyorgarlik, psixologik sezgirlik, nutq madaniyati, pedagogik takt, sinfni boshqarish, baholash savodxonligi, axloqiy mas'uliyat va reflektiv fikrlash kiradi. Mazkur komponentlar alohida-alohida mavjud bo'lishi mumkin, biroq haqiqiy mahorat ularning vaziyatga mos, yaxlit va maqsadga muvofiq tarzda uyg'unlashishida namoyon bo'ladi. Masalan, fan mazmunini chuqur bilish muhim, ammo o'qituvchi uni o'quvchilarning yoshi, tayyorgarlik darajasi va o'rganish ehtiyojlariga mos tushuntira olmasa, bilimning ta'limiy samarasi cheklanadi. Xuddi shuningdek, innovatsion metodlardan foydalanish ham o'z-o'zidan sifatni kafolatlamaydi; metod o'quv maqsadi, mazmun va baholash mezonlari bilan uyg'un bo'lishi zarur. Pedagogik mahoratni faqat tug'ma qobiliyat sifatida talqin qilish ilmiy jihatdan yetarli emas. Ayrim shaxsiy xususiyatlar, jumladan, empatiya, tashabbuskorlik va muloqotga moyillik kasbiy rivojlanishni qo'llab-quvvatlashi mumkin, lekin mahorat tizimli ta'lim,

Mualliflik huquqi egasi tomonidan ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

maqsadli mashq, tajriba, kuzatuv, tahlil va qayta aloqa orqali shakllanadi. Bu jarayonda nazariy bilim amaliy faoliyat bilan uzviy birlashtirilishi lozim. Bo'lajak pedagog metodik qoidalarni yodlab olish bilangina cheklanmasdan, ularni darsni rejalashtirish, o'quv topshiriqlarini tanlash, sinfdagi murakkab vaziyatlarni hal qilish va natijalarni tahlil etishda qo'llashni o'rganishi kerak. Demak, pedagogik mahorat rivoji bilimni faoliyatga ko'chirish va faoliyatdan olingan tajribani yangi bilim bilan boyitishning uzluksiz siklini talab etadi. Mavzuning dolzarbligi ta'limda shaxsga yo'naltirilgan, kompetensiyaviy va inklyuziv yondashuvlar kengayib borayotgani bilan ham belgilanadi. O'quvchilar bilimni turli sur'atda o'zlashtiradi, turli madaniy va ijtimoiy tajribaga ega bo'ladi hamda o'zini namoyon etish uchun turlicha yordamga muhtoj bo'lishi mumkin. Shu sharoitda pedagogik mahorat o'quvchilar o'rtasidagi farqlarni kamchilik sifatida emas, ta'limni moslashtirish zaruratini ko'rsatuvchi omil sifatida ko'ra olishni ham anglatadi. O'qituvchi topshiriqlar murakkabligini tartibga solishi, bir nechta tushuntirish usulidan foydalanishi, o'quvchilar fikrini tinglashi va xatoni jazolash uchun emas, o'rganish imkoniyati sifatida ko'rishi lozim. Bunday yondashuv o'quvchining mustaqilligi, ichki motivatsiyasi va ta'lim jarayonidagi ishtirokini kuchaytiradi. Pedagogik mahoratning muhim jihatlaridan biri kommunikativ kompetensiyadir. Ta'lim jarayoni mazmunni yetkazish bilan birga, ishonchli munosabatlar yaratish, fikr almashish va hamkorlikni yo'lga qo'yishni ham o'z ichiga oladi. O'qituvchining ovoz ohangi, nutqining aniqligi, savol berish usuli, tinglash qobiliyati va nizoli vaziyatlarda o'zini tutishi sinfning psixologik iqlimiga ta'sir ko'rsatadi. Hurmatga asoslangan muloqot o'quvchining savol berishdan qo'rqmasligi, xatolarini tan olishi va murakkab topshiriqlarga kirishishiga yordam beradi. Aksincha, kamsituvchi yoki izchil bo'lmagan munosabat o'quv motivatsiyasini pasaytirishi mumkin. Shuning uchun pedagogik takt mahoratning tashqi bezagi emas, uning kasbiy va axloqiy poydevoridir. Yana bir muhim yo'nalish — pedagogik refleksiyadir. Refleksiya o'qituvchining darsdagi qarorlari, qo'llagan metodlari, o'quvchilarning javoblari va ta'lim natijalarini dalillar asosida qayta ko'rib chiqish qobiliyatini anglatadi. Reflektiv pedagog "dars yaxshi o'tdi" degan umumiy baho bilan kifoyalanmaydi; u qaysi o'quv maqsadiga erishilganini, qaysi topshiriq kutilgan natijani bermaganini, kimlar qo'shimcha yordamga muhtoj bo'lganini va keyingi darsda nimani o'zgartirish kerakligini aniqlaydi. Bunday tahlil o'qituvchining tajribasini shunchaki yillar soni bilan emas, tajribadan chiqarilgan xulosalar sifati bilan boyitadi. Shu ma'noda, pedagogik mahorat — bu yakuniy daraja emas, doimiy kasbiy o'sish jarayonidir.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Pedagogik mahorat masalasi milliy pedagogika adabiyotlarida o'qituvchining kasbiy bilimlari, pedagogik texnikasi, muloqot madaniyati va tarbiyaviy ta'sir ko'rsatish imkoniyatlari bilan bog'liq holda yoritiladi. A. Xoliqovning "Pedagogik mahorat" darsligida pedagogik mahoratning nazariy-metodologik asoslari, tarkibiy qismlari, funksiyalari hamda o'quv-tarbiya jarayonini boshqarishdagi o'rni izchil bayon qilingan. Muallif yondashuvida pedagogning mahorati kasbiy bilim va amaliy ko'nikmalar bilan birga, uning ma'naviy qiyofasi, mas'uliyati va o'quvchi shaxsiga munosabati bilan ham belgilanadi. Bu yondashuv pedagogik mahoratni sof texnik ko'nikmaga tenglashtirmasdan, kasbiy faoliyatning axloqiy va ijtimoiy mazmunini hisobga olish zarurligini ko'rsatadi. O'zbek pedagogik adabiyotlaridagi yana bir muhim yo'nalish O'. Tolipov va M. Usmonboyevaning pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslariga doir ishlarida ko'zga tashlanadi. Ularning yondashuvi ta'lim maqsadlarini aniq belgilash, o'quv faoliyatini loyihalash, natijalarni oldindan rejalashtirish va o'qitish jarayonini izchil tashkil etishga e'tibor qaratadi. Mazkur qarashlar pedagogik mahoratning didaktik loyihalash bilan uzviy bog'liqligini anglashga yordam beradi: o'qituvchi samarali darsni tasodifiy ravishda emas, maqsad, mazmun, metod, resurs va baholash mezonlarini

Mualliflik huquqi egasi tomonidan ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

o‘zaro muvofiqlashtirish orqali tashkil etadi. Shu bilan birga, texnologik yondashuv o‘quvchi shaxsining individual xususiyatlari va pedagogik vaziyatning murakkabligini e’tibordan chetda qoldirmasligi kerak. Xalqaro ilmiy adabiyotlarda pedagogik mahorat ko‘pincha o‘qituvchi kompetensiyasi, pedagogik bilim va amaliy qarorlar sifati orqali izohlanadi. Lee S. Shulman pedagogik mazmuniy bilim tushunchasini ishlab chiqib, fan mazmunini bilish bilan uni o‘quvchiga tushunarli shaklda taqdim etish o‘rtasidagi farqni ko‘rsatgan. Bu qarash pedagogning mutaxassislik bilimini didaktik qayta ishlash qobiliyati mahoratning markaziy tarkibiy qismi ekanini anglatadi. John Hattie esa ta’lim natijalariga ta’sir etuvchi omillarni umumlashtirish orqali o‘qituvchining o‘z ta’sirini kuzatishi, qayta aloqa bilan ishlashi va o‘quvchining o‘rganish jarayonini ko‘rinadigan qilishiga urg‘u beradi. Uning yondashuvi o‘qituvchining faoliyatini faqat niyat yoki qo‘llangan metod bilan emas, o‘quvchi rivojlanishiga oid dalillar bilan baholash zarurligini ta’kidlaydi. Donald Schönning reflektiv amaliyot haqidagi qarashlari pedagogik mahoratni rivojlantirishda muhim nazariy tayanch hisoblanadi. Schön kasbiy faoliyatda mutaxassis ko‘pincha noaniq, o‘zgaruvchan va oldindan to‘liq rejalashtirib bo‘lmaydigan vaziyatlarga duch kelishini ko‘rsatadi. Bunday sharoitda mutaxassis faqat qoidalarni qo‘llamaydi, balki vaziyatni sharhlaydi, qarorini sinovdan o‘tkazadi va natijaga qarab yondashuvini o‘zgartiradi. Ta’lim jarayoni ham o‘quvchilar reaksiyasi, sinf dinamikasi va kutilmagan savollar bilan doimo o‘zgarib turadi. Shuning uchun refleksiya pedagogik mahoratni mustahkamlovchi mexanizm sifatida qaralishi lozim.

METODOLOGIK QISM

Maqola nazariy-tahliliy tadqiqot sifatida tashkil etildi. Tadqiqotning metodologik asosini tizimli, kompetensiyaviy, faoliyatga yo‘naltirilgan va reflektiv yondashuvlar tashkil qiladi. Tizimli yondashuv pedagogik mahoratni o‘zaro bog‘langan elementlar majmui sifatida ko‘rishga imkon berdi; kompetensiyaviy yondashuv esa bilim, ko‘nikma, munosabat va kasbiy mas’uliyatning real faoliyatda birlashishini asosiy tahlil mezoni sifatida belgiladi. Faoliyatga yo‘naltirilgan yondashuv pedagogik mahoratni faqat shaxsiy sifat yoki nazariy bilim emas, balki darsni loyihalash, o‘qitish, baholash, muloqot qilish va ta’limiy qarorlar qabul qilish jarayonida ko‘rinadigan kasbiy qobiliyat sifatida talqin etishga xizmat qildi.

NATIJALAR

Nazariy manbalarni tahlil qilish pedagogik mahoratni o‘zaro ta’sir qiluvchi besh komponent orqali ifodalash mumkinligini ko‘rsatdi. Birinchi komponent — kognitiv-didaktik tayyorgarlik bo‘lib, u fan mazmunini chuqur bilish, o‘quv maqsadlarini aniqlashtirish, mazmunni mantiqiy ketma-ketlikda tashkil etish va o‘quvchilarning mavjud bilimlari bilan bog‘lashni qamrab oladi. Bu komponent pedagogning “nimani o‘qitish” va “qanday qilib tushunarli o‘qitish” savollariga asosli javob berishini ta’minlaydi. Fan bilimlari didaktik qayta ishlash bilan birlashgandagina o‘quv materiali o‘quvchi uchun anglanadigan va qo‘llanadigan bilimga aylanadi. Ikkinchi komponent — kommunikativ-psixologik mahorat. U o‘quvchilarni tinglash, ochiq savollar berish, fikrni aniq ifodalash, nizolarni konstruktiv boshqarish va xavfsiz psixologik muhit yaratish qobiliyatlarini o‘z ichiga oladi. Tahlil shuni ko‘rsatadiki, muloqot sifati ta’lim mazmunining qabul qilinishiga bevosita aloqador: o‘quvchi o‘z fikri hurmat qilinishini his qilganda, savol berish va xato orqali o‘rganishga ko‘proq moyil bo‘ladi. Pedagogik takt esa muloqotning me’yoriy chegaralarini belgilab, talabchanlik va hurmat o‘rtasidagi muvozanatni saqlashga yordam beradi.

MUHOKAMA

Pedagogik mahoratning mohiyati yuzasidan ilmiy munozaralarda ikki muhim masala ajralib turadi: birinchisi, o‘qituvchining samarali faoliyati qanchalik darajada standartlashtiriladigan bilim va

Mualliflik huquqi egasi tomonidan ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

ko‘nikmalarga bog‘liq; ikkinchisi, mahoratning qaysi qismi tajriba, vaziyatni talqin qilish va refleksiya orqali rivojlanadi. Lee S. Shulman tomonidan ilgari surilgan pedagogik mazmuniy bilim g‘oyasi fan bilimini o‘qitish mazmuniga aylantirish uchun maxsus kasbiy bilim zarurligini ko‘rsatadi. Ushbu yondashuvga ko‘ra, kuchli mutaxassis bo‘lishning o‘zi samarali o‘qitish uchun yetarli emas: pedagog o‘quvchilarning ehtimoliy noto‘g‘ri tasavvurlarini oldindan ko‘ra olishi, murakkab mazmunni turli misollar bilan izohlashi va tushunishni tekshirish yo‘llarini tanlashi kerak. Shulman qarashlarining kuchli tomoni pedagogik faoliyatning o‘ziga xos bilim asosini ochib berishidir. Biroq Donald Schönning reflektiv amaliyot konsepsiyasi kasbiy mahoratni oldindan belgilangan bilimlar to‘plamiga qisqartirish mumkin emasligini ta’kidlaydi. Real ta’lim jarayonida o‘qituvchi ko‘pincha oldindan to‘liq bashorat qilib bo‘lmaydigan vaziyatlarga duch keladi: o‘quvchilar topshiriqni kutilmagan yo‘l bilan talqin qiladi, guruhdagi muloqot o‘zgaradi yoki rejalashtirilgan metod natija bermaydi. Bunday vaziyatlarda pedagog tayyor qoida bilan cheklanmay, vaziyatni kuzatishi, sabablarni taxmin qilishi, qarorini o‘zgartirishi va natijani qayta baholashi kerak. Shunday qilib, Shulman pedagogik mahoratning bilimiy poydevorini, Schön esa ushbu bilimni noaniq amaliy vaziyatlarda moslashtirish va qayta ko‘rib chiqish jarayonini yoritadi. Ushbu qarashlarni qarama-qarshi qo‘yishdan ko‘ra, ularni o‘zaro to‘ldiruvchi deb qabul qilish maqsadga muvofiq. John Hattie ta’lim natijalarini tahlil qilishda o‘qituvchining ta’siri va qayta aloqaning ahamiyatini ta’kidlaydi. Bu yondashuv pedagogik mahoratni natijalar bilan bog‘lashga yordam beradi: o‘qituvchi o‘z metodini samarali deb hisoblagani uchungina uni muvaffaqiyatli deb bo‘lmaydi; o‘quvchilarning tushunishi, faol ishtiroki va rivojlanishi haqidagi dalillar ham hisobga olinishi lozim. Shu bilan birga, natijalarni faqat standart testlar orqali o‘lchash pedagogik faoliyatning barcha qirralarini qamrab olmaydi. Tanqidiy fikrlash, hamkorlik, ijodkorlik, o‘zini boshqarish va axloqiy munosabatlar kabi natijalarni aniqlash uchun turli baholash usullarini birlashtirish talab etiladi. Demak, dalillarga asoslangan pedagogika natijalarni kuzatishni talab qiladi, ammo natijaning mazmunini toraytirib yubormasligi kerak. A. Xoliqovning milliy pedagogik yondashuvida o‘qituvchining ma’naviy-axloqiy qiyofasi va pedagogik texnikasiga e’tibor berilishi mahalliy ta’lim konteksti uchun muhimdir. O‘qituvchining nutq madaniyati, o‘quvchiga hurmat bilan munosabatda bo‘lishi va tarbiyaviy mas’uliyati jamiyatning ta’limga oid qadriyatlari bilan bog‘liq. Xalqaro yondashuvlar bilan qiyoslaganda, bu jihatlar pedagogik mahoratning faqat samaradorlik yoki texnik ko‘rsatkichlardan iborat emasligini eslatadi. Biroq ma’naviy fazilatlarni umumiy shior sifatida bayon etish yetarli emas; ular baholashda adolat, fikr bildirish erkinligi, shaxsiy chegaralarni hurmat qilish va kamsitmaslik kabi kuzatiladigan kasbiy xatti-harakatlarda ifodalanishi lozim. Munozarali jihatlardan biri — standart kompetensiya mezonlari bilan o‘qituvchining kasbiy avtonomiyasi o‘rtasidagi muvozanatdir. Standartlar pedagogik tayyorgarlikning minimal talablarini belgilash, malaka oshirish ehtiyojlarini aniqlash va sifatni muhokama qilish uchun umumiy til yaratadi. Ammo haddan tashqari qat’iy standartlashtirish o‘qituvchining ijodiy qarorlarini cheklashi, turli sinf va o‘quvchilar ehtiyojlarini hisobga olish imkoniyatini kamaytirishi mumkin. Aksincha, mezonlarsiz avtonomiya ham pedagogik qarorlarning dalillarga asoslanmasligiga olib kelishi ehtimoli bor. Shu sababli maqolada kompetensiyalarni umumiy yo‘nalish beruvchi mezon sifatida qo‘llash, ularning amaliy ifodasini esa fan, yosh, muassasa va o‘quvchi ehtiyojlariga moslashtirish taklif qilinadi.

XULOSA

Maqolada pedagogik mahoratning nazariy asoslari tizimli ravishda tahlil qilinib, uning mazmuni alohida metodik usullar yig‘indisidan ancha keng ekanligi asoslandi. Pedagogik mahorat fan bo‘yicha bilim, didaktik loyihalash, kommunikativ-psixologik tayyorgarlik, tashkiliy boshqaruv, kasbiy etika va reflektiv rivojlanishning o‘zaro uyg‘unligida namoyon bo‘ladi. Ushbu komponentlar bir-birini

Mualliflik huquqi egasi tomonidan ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

to'ldiradi: chuqur bilim mazmunni o'quvchiga moslashtirish bilan, samarali metodlar hurmatga asoslangan muloqot bilan, natijaga yo'naltirilgan faoliyat esa refleksiya va axloqiy mas'uliyat bilan mustahkamlanadi. Tahlil asosida pedagogik mahoratni rivojlantirishning diagnostika, maqsadli rejalashtirish, amaliy sinov hamda refleksiya va takomillashtirish bosqichlaridan iborat konseptual modeli taklif etildi. Ushbu model o'qituvchining kasbiy o'sishini tasodifiy tajriba orttirishdan tizimli va maqsadli faoliyatga aylantirishga qaratilgan. Modelni amaliyotga joriy etishda o'qituvchining o'zini baholashi, dars kuzatuvi, o'quvchilar ishlarining tahlili, hamkasblar bilan fikr almashish va malaka oshirish resurslaridan foydalanish bir-birini to'ldiruvchi vositalar sifatida qo'llanishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasi. Ta'lim to'g'risida: O'RQ-637-son Qonun. – Toshkent, 2020-yil 23-sentabr.
2. Xoliqov A. A. Pedagogik mahorat: darslik. – Toshkent: Iqtisod-moliya, 2011. – 420 b.
3. Tolipov O'., Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari. – Toshkent: Fan, 2006.
4. Azizxo'jayeva N. N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. – Toshkent: O'zbekiston Yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg'armasi nashriyoti, 2006.
5. Ziyomuhammadov B. Pedagogik mahorat asoslari. – Toshkent: Tib-kitob, 2009. – 183 b.
6. Shulman L. S. Those Who Understand: Knowledge Growth in Teaching // Educational Researcher. – 1986. – Vol. 15, No. 2. – P. 4–14.
7. Schön D. A. The Reflective Practitioner: How Professionals Think in Action. – New York: Basic Books, 1983. – 374 p.
8. Hattie J. Visible Learning: A Synthesis of Over 800 Meta-Analyses Relating to Achievement. – London: Routledge, 2009. – 392 p.
9. Darling-Hammond L., Bransford J. (eds.). Preparing Teachers for a Changing World: What Teachers Should Learn and Be Able to Do. – San Francisco: Jossey-Bass, 2005.
10. Muxammadaminova D. Pedagogik mahorat tushunchasining nazariy asoslari va zamonaviy o'qituvchiga qo'yiladigan malaka talablari // FarDU ilmiy xabarlari. – 2025. – T. 31, № 3. – B. 53.

Mualliflik huquqi egasi tomonidan ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.